

## In memoriam Miroslav Krleža

DE MORTUIS NIL NISI BENE

*»Au guelfes, ju suis gibelin;  
au gibelins, je suis guelfe.«*

*Montaigne.*

Smrt Miroslava Krleže nas je v mračnem zimskem dnevu in v mrzli noči brez zvezd postavila v hudo preizkušnjo. Zakaj ta smrt, ki smo o njej vedeli že nekaj časa, da prihaja ponj, nas je vprašala, kaj mislimo o zgodovinski resnici ali vsaj o njenih dejstvih. Hkrati s tem pa nas je ta smrt vprašala tudi o naši iskrenosti, resnicoljubnosti, poštenosti in, kar je še najbolj pomembno, o naši duhovnomoralni moči (pravzaprav nemoči) priznati lastne grehe, pomote in neumnosti. Smrt Miroslava Krleže nas je vse to vprašala v hudo nepravem trenutku in ob nepravi priložnosti. Zakaj mi vsi na tem planetu in na vsakem polotoku tega planeta nismo več sposobni niti duhovno pripravljeni na spoved ali izpoved, s katerima bi kritično opisali in ocenili svoja početja in svojo »zgodovino« ali vsaj tista desetletja iz te zgodovine, ki smo si jih v svojem lastnem imenu in v imenu svojega samoljublja prilaistili zase. Laž je zdaj kategorična oblika resnice, sužnost je svoboda in vojna je mir. Sicer pa je to vedel že George Orwell. Tudi smrt Miroslava Krleže smo po notah protokola spremenili v celebracijo in manifestacijo naše politične pragmatike. Pri tem pa smo pozabili na preprosto dejstvo, da umetnikovo delo, misel in bit (resnico) loči od pragmatičnega funkcionalizma in utilitarnosti neizmerno širok prepad. Nihče ga doslej še ni premagal, preskočil ali premostil in je bilo pri tem vseeno, ali je to poskušal človek s te ali one strani. Ne Bog verujočih ne bog ateistov nista prišla k človeku v pomoč. Pustila sta tega človeka razdvojenega, prestrašenega in osamljenega na tej in oni strani prepada, ki je pravzaprav pekel nas vseh. Umetnost in politika se imenujeta ta dva bregova ali roba, med katerima zija prepad, ki je tako širok in globok, kakor je globoka in široka preteklost živega bitja od pithecanthropusa naprej. In vendar je na bregu umetnosti človeku dodeljena milost, zakaj — brez ironije povedano — v svojih delih boš živel večno. In na bregu milosti je živel in delal Miroslav Krleža. A tudi on se je vpisal v seznam nemirnih, protestnih in manihejskih potnikov, ki so zaradi oktobrskih revolucionarnih iluzij poskušali doseči breg, o katerem vemo, da leži onstran prepada in ne pripada umetnosti. Ti Krleževi poskusi, bil je pesnik Petrice Kerempuha, Daidalos in Ikaros v eni osebi, so se končali tragično in z aretejskimi porazi ter pesimističnimi spoznanji. Zato se je vračal na svoj umetniški breg Miroslav Krleža tako, kot se je vrnil (vračal) Filip Latinovicz v svoj rodni kraj. In Krleža nas je zapustil v trenutku, ko je umolknil v svojem duhovnem univerzumu, v katerem in iz katerega nam bo poslej svetila luč Dialektičnega antibarbarusa. Pa smo ob njegovi smrti tako v govorih kakor zapisih pozabili na bistvo Krleževega življenja in dela. Zato, ker smo izrek *De mortibus* . . . razumeli funkcionalno, smo zamolčali nekatera zgodovinska dejstva. Toda tudi molk je ponaredek zgodovine. Te antinobelove in antileninove nagrade pa Miroslav Krleža res ni ob svoji smrti zaslužil.

Zdi se, da je pred nami dolgotrajen in oster polemični boj za Krležo. Pri tem se nehote spomnimo na naš kulturnopolitični boj za Ivana Cankarja, ki traja že skoroda osemdeset let in mu še ni videti konca. Tovrstni boji za idejne podobe pesnikov se razvnamejo vedno tedaj, kadar kdorkoli izmed nas poskuša podrediti ideje, dela in spoznanja kakega umetnika tej ali oni praktično politični ali pa filozofski potrebi in nuji. Tako kot se Ivan Cankar izmika pravilom praktičnega in doktrinarnega marksizma, tako se tudi izmika utilitarističnemu ultramontanskemu katolištvu, čeprav je pri tem treba reči, da je bil pesnik Podob iz sanj prav tako socialist kakor tudi verujoči in Boga ljubeči človek. Velikanskega dela Miroslava Krleže ni mogoče podrediti mehaničnim in praktičnim potrebam balkanske politično zgodovinske »stvarnosti«, zakaj avtor Glembajevih je bil *kritik*, ne pa *aktivist* teh razmer. Vsaj to nam mora biti jasno ob pisateljevi smrti. Vedeti moramo, da zgodovina nikakor ni linearni in površinski proces, ki se nam prikazuje zgolj v protislovjih in nasprotjih med revolucijo in evolucijo in med tako imenovanim napredkom in tako imenovanim nazadnjajštvom. Zgodovina ni pastirska idila, ki pozna le bele in črne ovce. Tudi znotraj leveice divjajo hudi idejni dvoboji, saj to levico pretresajo dialektična nasprotja prav tako kot desnico. Tako kot ni mogoče uvrstiti Krležo med trockiste, to je bilo storjeno pred vojno, tako pa ga tudi ni mogoče vpisati med kimavce nekega kolegijskega poslovodnega organa v duhovni kulturi našega časa. Krležovo umetniško delo v poeziji, prozi, dramatik in eseju je kajpada živ organizem in se je v posameznih obdobjih pisateljevega življenja obnašalo v boju za obstanek — *samoobrambno*. Pomeni konfliktno do vseh pojavov na levi in na desnici naših duševnih, idejnih in kulturnih stanj. In do vsega, kar Krleževa neodvisna, samostojna in svobodna misel ni mogla sprejeti ali pa je celo odklanjala kot nasilje, in pri tem pisatelj ni pomišljal, ali to nasilje prihaja med nas v imenu revolucionarnih idej ali v imenu kontra-revolucionarne »obznane«. Ne doumeti tega, resnično pomeni znati se na robu pameti. In resnično naša sedanja kulturnopolitična »misel« je potrdilo, da smo se znašli na skrajnem robu neumnosti, nevednosti in slepote. Dogmatičnosti.

Nekdo je nekoč v enem izmed kritičnih trenutkov evropskega delavskega in revolucionarnega gibanja rekel, da je gibanje vse in cilj ni nič. Bil je to menda Eduard Bernstein in prekleli so ga kot oportunist. Tisti, ki so se uprli spoznanju, da je gibanje več kot cilj, pa so v imenu svojih radikalnih načel izročili smrti milijone ljudi in skoro vse tiste, ki so uresničili zmagoviti finale oktobra. Nobeno delo kolikor toliko pomembnega umetnika ne pripada cilju, marveč je zavezano gibanju. Če kdo v moderni hrvaški, evropski in svetovni literaturi s svojim zgledom to potrjuje, potem je to Miroslav Krleža. In bolj ko se je moderna politika zvezala s smrtjo, bolj so se sodobni umetniki združili z življenjem, svobodo in človečnostjo. Delo umetnikov pripada občečloveškemu in kozmopolitskemu gibanju za svobodo, za dostojanstvo človeka in za pravico. Če je umetnikovo delo oznanjenje življenja, je politika tega sveta, njena preteklost in njena sodobnost, nenehno uresničevanje Kreonove trde roke. Ko bomo doumeli to eshatološko posebnost, značilnost in izjemnost umetniškega ustvarjanja, bo stal portret Miroslava Krleže jasen pred nami. Boj za njegovo podobo bo postal odveč in nepotreben. Toda ta trenutek banket v Blitvi in Blatviji še traja.

Nekdo, ki ni prebral niti ene leposlovne knjige, odkar je zapustil šolske klopi in ki zdaj sodi v ožji vrh slovenskega gospodarsko-tehničnega establišmenta, me je v urah televizijsko časopisne predpogrebne evforije vprašal, ali je Miroslav Krleža v resnici tako pomemben pisatelj, kot ga slavijo uradni telegrami, nekrologi, pisma in personalni sestav vsezveznega odbora za pokop. Ko sem slišal vprašanje, sem že vedel, da moram nanj odgovoriti z enim samim in kratkim stavkom. Ta naj bo v besedno idejni podobi dovolj jasen in prepričljiv, a hkrati tudi nedogmatičen in povsem necelebrativen. Kajti zavedal sem se, da moram ta stavek povedati v državi in v družbi, ki ležita na tleh Balkana, kjer smo vsak tudi najmanjši dogodek iz preteklosti spremenili v zgodovinskega in kjer smo vsakemu subjektu političnega ali kulturnega dogajanja v čustvenem zanosu, a v soglasju s pravili kulta osebnosti podelili razsežnosti velikana in z njimi napolnili vso našo zgodovino. Ta je zdaj podobna folklorno epski rapsodiji v desetercu in jo pojemo kot I giganti della montagna, če si sposodimo nekaj besed pri relativistu in skeptiku Luigiju Pirandellu. In ko sem v sekundi preletel ontološke razsežnosti južnoslovanske Moire, sem rekel: »Če je kdo bil bogomilski, patarenski manihejec Balkana, potem je to bil Miroslav Krleža.« In ker tej opredelitvi ni sledilo novo vprašanje, sem bil prepričan, da me je prijatelj iz gospodarsko-tehničnega predela naše družbe razumel. Če pa me ni, je bilo tudi prav, zakaj vsakršno nadaljnje opredeljevanje bi bilo jalovo delo. Naš dialog je namreč že dolgo vrsto let pogovor med nemimi in gluhi. Roke pa uporabljamo za štetje častnih privilegijev in denarja.

To stoletje je registriralo dve veliki, dejal bi, preroški knjigi. *Dialektični antibarbarus* Miroslava Krleže tik pred drugo svetovno vojno in 1984 izpod peresa Georga Orwella, takoj po koncu druge svetovne vojne. Obe knjigi opisujeta fenomen Stalina in stalinizma. Med izidom prve in druge knjige je čas, v katerem je izgubilo življenje nekaj deset milijonov ljudi. In to *z a m a n*. Zakaj svet Jalte ni boljši od sveta Münchna. Slabši pa tudi ne. Enak mu je in je identičen z njim. Zakaj temu svetu vladajo Barutanski iz Banketa v Blitvi. Skoroda v vseh državah tega sveta. Vojna je povsod. Okupacije tudi. Lakota, revščina, nasilje tudi. Zaporji so polni in na vešalih se zibljejo tisoči. Ali pa umirajo na streliščih. Svet Jalte, žal, ni podaril človeštvu niti ene same vrednote, s katero bi bila naša vest pomirjena in bi bilo zadoščeno večnemu človeškemu hrepenenju po svobodi in pravici. Kdor je bral dela Miroslava Krleže brez predsodkov in čistega srca, kot se reče v jeziku tradicije, ta ve, da smemo njegov opus imenovati z Balzacovimi besedami »La comedie humaine«. Podobo neskončnega sprevoda ljudi brez mask je Miroslav Krleža ustvaril s tolikšnim zanosom in virtuoznostjo, da ga smemo zaradi tega uvrstiti ne le med pomembne pisatelje našega časa, marveč tudi med ustanovitelje novega romana in odkritelje novih miselnih pomenov in vsebin. In reči je treba, da to dejanje ne bi bilo mogoče, če v Krleži ne bi živel tisti uporniški, nekonformni in neupogljivi duh, ki ga izpričuje *Dialektični antibarbarus*. Zato je kratko in malo naivno tisto početje, ki izpušča to delo iz spomina in opredelitev. Mojster Podravskega motiva in Krištofa Kolumba ni sodil med ljudi, ki bi se klanjali ali prilagajali. Samo spomnimo se, kako anonimno je minila njegova šestdesetletnica kmalu po vojni in kako mu je bila izročena zagrebška diploma šele dve ali tri leta pred smrtjo. Zakaj, kljub vsemu, kar se je zgodilo in kar je Krleža dokazal s svojim delom, so to delo spremljali

ves čas glasovi pravovernih stražarjev, ki so dvomili o njegovi revolucionarni iskrenosti in so ga hoteli uvrstiti med poslušne in ubogljive člane progresivnih kohort. On pa je stal pokonci in je dvomil. V boju z vsemi in proti vsem. Mojster Legende in Legend. Le on je lahko v *Legendi* ali svetopisemski fantaziji nove zaveze položil v usta Sence Jezusa Kristusa tele besede: »Onda je on još živio. Ali sada kada ga više nema, sada ti smijem priznati, da sam ja njegova sjena malo više od njega! On nikada nije priznao samome sebi svoje zemeljske istine, on je bio pjesnik, koji je plakao na mjesecini, ali sada, kada si došla da poljubiš njegove krvave noge i da se prstom dotakneš njegova rebra, kada je hladan kao vosak, sada treba da ti priznam da je plakao pod maslinom getsemanskom za svojim bijelim životom, a ti si bila bijela i topla kao njegov život!«.

Ob koncu te besede slovesa, ki noče biti ne znanost in ne opredelitev, le še kratek pripis osebnega spomina. Preživel sem dijaška leta in potem vojna in povojna leta ob Krleži. Pomeni, da sem ga bral. Zdaj to, zdaj ono. Potem sem v petdesetih letih opravil visokošolske izpite pri njem. Na pariških ulicah v času razstave srednjeveške umetnosti jugoslovanskih narodov in potem na zagrebških ulicah v trenutkih zagrebškega zborovanja za mir. In kadar sem iskal pot iz labirinta, v katerega sta me pahnila sodobnost povojnega sveta in zmedenost tega sveta, je roka našla Krležovo knjigo, spomin pa njegovo misel. Minil je večer in prešla je noč, jaz pa sem našel pogum in v sebi moč vztrajati in bojevati se. Marsikateri Krleževi trditvi sem se upiral in se upiram še danes. Ampak ta upor ni zanikanje pa tudi ne omalovaževanje njegovih posameznih stališč, ki jih je toliko, kolikor premore podatkov največja banka znanja. Krleža sodi med tiste pisatelje, ki postavijo človeka v sredo življenja in mu naložijo nalogo iskanja in dvoma. A prav to je tisto, česar sem se naučil pri Krleži. Okrepil je v meni smisel za iskanje in vero v dvom. Ondan smo v Gleju poslušali ingeniozne Pirjevčeve misli o smrti, biti, niču in o Bogu. Srce mi je stiskal strah zaradi Primoževe smrti in vedel sem, da Krleža umira. V črni noči samote in strahu sem pomislil na Krležo z besedami, ki jih je Dušan zapisal v svojih karamazovskih razmišljanjih:

Ecce homo!

Bojan Štih